

دار الیمامه؛ روزشمار تاریخ معاصر ایران: حسن فراهانی، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۵ش؛ **الزهور المقتطفة من تاریخ مکه المشرفه**: فأسی (م. ۱۳۲۲ق.)، به کوشش ذهبی، ریاض، مکتبه نزار، ۱۴۱۸ق؛ **سفرنامه فرهاد میرزا**: (م. ۱۳۰۵ق.)، به کوشش طباطبایی، تهران، مؤسسه مطبوعاتی علمی، ۱۳۶۶ش؛ **سفرنامه مکه حسام السلطنه**: رسول جعفریان، تهران، مشعر، ۱۳۷۴ش؛ **سلسله‌های اسلامی جدید راهنمای گاه‌شماری و تبارشناسی**: ادموند کلیفورد باسورت، ترجمه: فریدون بدره‌ای، تهران، مرکز باستان‌شناسی اسلام و ایران، ۱۳۸۱ش؛ **شرح العقیده الطحاویه**: عبدالرحمن بن البراک، به کوشش عبدالرحمن السدیس، التدمریه، ۱۴۲۹ق؛ **شفاء الغرام**: محمد الفأسی (م. ۱۳۲۲ق.)، به کوشش گروهی از علما، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۱ق؛ **الصحاح: الجوهری** (م. ۳۹۳ق.)، به کوشش العطار، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۴۰۷ق؛ **صفویه در عرصه فرهنگ**: رسول جعفریان، تهران، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹ش؛ **عتبات عالیات عراق: اصغر قائدان**، تهران، مشعر، ۱۳۸۷ش؛ **عجائب الآثار**: عبدالرحمن الجبرتی (م. ۱۲۳۷ق.)، بیروت، دار الجیل؛ **القاموس المحیط: الفيروزآبادی** (م. ۸۱۷ق.)، بیروت، دار العلم؛ **کشف الارتیاب**: سید محسن الامین (م. ۱۳۷۱ق.)، به کوشش امین، مکتبه الحریس، ۱۳۸۲ق؛ **گزیده مقالات و روزنامه‌های مهم در باره خلیج فارس**: امیر هوشنگ انوری، مقدمه و بازبینی حسن حبیبی، تهران، بنیاد ایران‌شناسی، ۱۳۸۷ش؛ **لسان العرب**: ابن منظور (م. ۷۱۱ق.)، قم، ادب الحوزه، ۱۴۰۵ق؛ **مدینه‌شناسی**: سید محمد باقر نجفی، تهران، شرکت قلم، ۱۳۶۴ش؛ **مراقده**

المعارف: محمد حرزالدین (م. ۱۳۶۵ق.)، به کوشش محمد حسین حرزالدین، قم، سعید بن جبیر، ۱۳۷۱ش؛ **مرآة الحرمین**: ابراهیم رفعت پاشا (م. ۱۳۵۳ق.)، قم، المطبعة العلمیه، ۱۳۴۴ق؛ **معالم المدینة المنوره**: عبدالعزیز، بیروت، مکتبه الهلال، ۱۴۱۹ق؛ **معجم ما کتب فی الحج**: عبدالجبار الرفاعی، تهران، مشعر، ۱۴۲۷ق؛ **موسوعة العتبات المقدسه**: جعفر خلیلی، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۷ق؛ **موسوعة مرآة الحرمین الشریفین**: ایوب صبری پاشا (م. ۱۲۹۰ق.)، قاهره، دار الأفق العربیه، ۱۴۲۴ق؛ **وفاء الوفاء: السمهودی** (م. ۹۱۱ق.)، به کوشش خالد عبدالغنی، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۶م.

www.shia-news.com.

www.baghi.ir.

علی احمدی میرآقا

تدفین ← ارجاعی

تذکار الحجاز: سفرنامه حج، نوشته

عبدالعزیز صبری

این کتاب خاطرات نویسنده در سفر حج به سال ۱۳۴۱ق./۱۹۲۳م. و برخی از رویدادهای سیاسی حجاز در آغاز دهه بیستم م. و نیز روابط و اختلاف‌های حکومت مصر و حجاز در امور مربوط به حج و مشکلات حاجیان مصری را بازتاب داده است.

عبد العزیز صبری، ادیب و شاعر مصری، در روستای خیاریه از توابع استان دقهلیه مصر زاده شد. از شرح حال و زندگی و تاریخ تولد و مرگش گزارشی در دست نیست. صبری کتاب خود را پس از پایان سفر نگاشته و آن را به شریف حسین (حک: ۱۳۴۰-۱۳۵۰ ق.) بنیان‌گذار حکومت هاشمی در حجاز که از او با تعبیر پادشاه عرب یاد کرده، هدیه داده است. (ص ۸-۹) از دیگر آثار بر جای مانده از او، دیوان شعر و رساله‌ای به نام *انفس الاعلاق فی مکارم الاخلاق و زهرة الصبا* است.^۱

تذکار الحجاز با یادکردی مختصر از تاریخ عرب که به گفته نویسنده با تاریخ حج ارتباط دارد، آغاز شده است. (ص ۷، ۱۴) جغرافیای جزیره العرب، قوم‌شناسی عرب، بخشی از تاریخ جزیره العرب در دوران جاهلیت و در آغاز اسلام، تاریخ خلافت اسلامی، و تاریخ نهضت عربی در آغاز سده بیستم م. از دیگر مطالب آغازین کتاب است. (ص ۱۴-۵۱) نویسنده در ادامه به شرح سفر خود پرداخته و گاه به تفصیل به برخی از مطالب تاریخی پرداخته است. از جمله، بخشی را به تاریخ حج در روزگار جاهلیت و اسلام اختصاص داده و در این بخش، از وصف کعبه و ساختمان آن، مقام ابراهیم، چاه زمزم و برخی مکان‌ها و

اشیای مرتبط با مسجد الحرام (ص ۱۴۹-۱۶۲)، و شیوه انجام مناسک حج در زمان خلفای نخستین و خلفای بنی‌امیه و بنی‌عباس و پادشاهان مسلمان سخن گفته است. (ص ۱۶۳-۱۷۹) بر پایه آن چه در پایان کتاب آمده، نویسنده در نظر داشته است جلد دوم کتاب را به شرح زیارتش از مدینه اختصاص دهد. (ص ۲۲۳) صبری در متن کتاب از اشعار خود و دیگران به مناسبت موضوعات کتاب و نیز در وصف چهره‌های سیاسی روزگار خویش سود برده است. (برای نمونه: ص ۷۳-۷۶، ۱۴۴)

تذکار الحجاز حاوی آگاهی‌های فراوان از تاریخ شبه جزیره عربی و تاریخ اسلام و تحلیل‌های نویسنده در باره اوضاع سیاسی آن روزگار است. (برای نمونه: ص ۸۰-۸۱) وی سخت در پرتو نهضت ملی‌گرایی عربی و استقلال‌طلبی عرب‌ها از حکومت ترکان عثمانی قرار داشته و از همین رو، با حکومت خاندان هاشمی بر حجاز احساس نزدیکی کرده و رفتارهای این حکومت را ستایش نموده است. او به هر بهانه به موضوع استعمار و لزوم استقلال کشورهای مسلمان پرداخته است. (ص ۷۰-۷۳)

کتاب با بیان ماجرای سفر حاجیان مصری از راه دریای سرخ به بندر جدّه آغاز شده است. سفر صبری با کشتی *یک* شرکت

۱. الاعلام، ج ۴، ص ۱۸؛ معجم المطبوعات العربیه، ج ۲، ص ۱۲۸۵.

دانسته است. (ص ۸۰) صبری در این سفر با برخی از اعضای نهضت ملی‌گرایی عربی و سران آن‌ها چون امیر علی ولیعهد حجاز، حکمران شهر مدینه، قاضی دیوان عالی، مدیر پست و برق و تلفن، و پلیس شهر آشنا شده است. (ص ۹۱)

ماجرای اختلاف دولت مصر و حجاز بر سر اعزام هیئت پزشکی مصری به حجاز و مشروح مذاکرات مسؤولان و نامه‌نگاری‌های مرتبط با آن، حجمی انبوه از کتاب را به خود اختصاص داده است. (ص ۹۵-۹۹، ۱۰۲-۱۰۵، ۱۳۳-۱۴۶) به گفته وی، در آن سال، این هیئت پیش از محمل حاجیان مصری به جده رسیدند و نزدیک اداره گمرک مستقر شدند و اعلامیه‌هایی حاوی مطالب نگران‌کننده به ویژه در باره آب زمزم پخش کردند و چون به اخطار حکومت حجاز توجه نکردند، از ادامه کوشش بازداشته شدند. (ص ۶۰) ریشه این اختلاف به درخواست دولت مصر برای حضور دو هیئت پزشکی در جده و مکه و مخالفت حکومت هاشمی حجاز با این درخواست بازمی‌گشت. دولت حجاز تأکید داشته که هیئت پزشکی باید همراه با محمل حرکت کند و حضور هیئت دوم در جده لازم نیست. به گفته صبری، علت این مخالفت، نگرانی ملک حسین از دسیسه‌چینی انگلیس به دست مصریان بوده است. (ص ۹۴-۱۳۲)

اروپایی صورت گرفته و با سختی فراوان همراه بوده است. به گفته او، در این سفر، هیچ‌گونه امکانات رفاهی و بهداشتی در اختیار مسافران نبوده و مسافران با آزار کارگران کشتی نیز روبه‌رو بوده‌اند. این وضعیت صبری را به شکایت از حکومت مصر واداشته است. (ص ۵۲-۵۷) او حکومت مصر را که تحت حکمرانی فؤاد اول (حك: ۱۹۲۲-۱۹۳۶م.) بوده، با حکومت حجاز مقایسه کرده و از امکاناتی که دولت حجاز برای آسایش مسافران فراهم می‌کند، قدردانی نموده است. (ص ۵۵-۵۷)

صبری در یادکرد خاطرات خود از شهر مکه، بیش از آن که به اعمال حج یا وصف شهر و آداب و رسم‌های مردم پردازد، به بیان احساسات و احوال باطنی خود پرداخته است. (ص ۶۳-۶۷) اقامت او در مکه پانزده روز به درازا کشیده و در این روزها بارها با ملک حسین دیدار کرده است. (ص ۷۷) نویسنده ملک حسین را مردی دانا و ادیب و خنده‌رو وصف کرده و سخنان او را در باره وهابیان، نبرد جهانی اول، و نهضت ملی‌گرایی عربی آورده است. (ص ۷۸-۹۰) صبری در گزاردن مراسم حج و شست‌وشوی کعبه با ملک حسین همراه بوده است. (ص ۷۹) او ناسزاها و تهمت‌های روزنامه‌های مصری را بر ضد ملک حسین به دلیل هم‌پیمانی‌اش با انگلیس، نابجا

وزیر فرهنگ دولت وقت حجاز، صبری را به جشنی در یکی از مدارس مکه به مناسبت تجلیل از ملی‌گرایی عربی، برای سخنرانی دعوت کرد. وی به این مناسبت شعری سرود که بخشی از آن را در کتاب آورده است. (ص ۱۸۶-۱۹۲)

شرح برخی خدمات حکومت حجاز به حاجیان و رسیدگی به وضع عمومی کشور و برقراری امنیت راه‌ها، بهبود حمل و نقل عمومی، و پرداختن به بهداشت و سلامت از واپسین مطالب کتاب است. صبری این اصلاحات را از دستاوردهای نهضت عربی به شمار آورده است. (ص ۱۹۳-۲۱۵)

المطبعة السلفية این کتاب را به سال ۱۳۴۲ق. در مصر به چاپ رسانده است. کتاب شامل ۲۲۸ صفحه در قطع وزیری است و صفحاتی شامل عکس چهره‌های برجسته بدون شماره در آن آمده است.

◀ منابع

الاعلام: الزرکلی (م. ۱۳۹۶ق.)، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۹۹۷م؛ معجم المطبوعات العربیة: یوسف الیان سرکیس، قم، مکتبة النجفی، ۱۴۱۰ق.

فاطمه محمد

تذكرة الطريق: سفرنامه حج فارسی،
نوشته محمد عبدالحسین کربلایی کرناطکی
هندی (زنده در ۱۲۴۲ق.)

نام کامل این سفرنامه، تذكرة الطريق فی مصائب حجاج بیت الله العتیق است. سفرنامه با شیوه روزشمار، رخدادهای سفر حج را که از کربلا آغاز شده و به همان جا پایان یافته و از بیست و ششم شوال ۱۲۳۰ق. تا شانزدهم جمادی الاولی ۱۲۳۲ق. به درازا انجامیده، آورده است. (ص ۱۵-۱۶) این سفرنامه تصویری از وضعیت راه جبل (راه جنوب عراق به حرین که از نجد می‌گذشته است) و ناامنی‌ها و خطرهای آن برای حج‌گزاران را و نیز آگاهی‌هایی تاریخی از درگیری‌های وهابیان با حکومت مصر در حجاز در سده سیزدهم ق. به دست می‌دهد.

حافظ محمد عبدالحسین بن محمد عبدالهادی جعفری طیاری کربلایی هندی^۱ از خاندان‌های امیرالامرائی یا «نواب»‌های هند است که در کرناٹک، منطقه‌ای در جنوب هند با مرکزیت شهر آرکات، حکومت (۱۲۷۲-۱۱۰۲ق.) می‌کرده‌اند. این خاندان، شیعه بوده و به قوم نوائط که از عراق به هند مهاجرت کردند، تعلق داشته است.^۲ از برجسته‌ترین افراد

۱. الذریعه، ج ۴، ص ۳۹؛ اعیان الشیعه، ج ۹، ص ۳۸۰.

۲. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۲۹۶.

